

डॉ.जनार्दन वाघमारे : स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील योगदानाचे विश्लेषण

डॉ.लक्ष्मण आर. बी.^१, सुमेद चापाजी गुंडेराव^२

^१सहयोगी प्राध्यापक व संशोधन मार्गदर्शक, पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, देगलूर महाविद्यालय, देगलूर, ता.देगलूर जि.नांदेड.
^२संशोधक विद्यार्थी, मु.पो.दिवशी बु. ता.भोकर जि.नांदेड.

१. प्रस्तावना

स्वातंत्र्यपूर्व काळात लातूरसह पूर्ण मराठवाडा हैद्राबाद राज्याचा भाग होता. हैद्राबाद राज्यात लातूर शहरासाठी शासननियुक्त नगरपरिषद होती. म्हणजे नगरपरिषदेचे अध्यक्ष शासनातर्फे निवडल्या जायचे. सन १९३४ मध्ये हि नगरपरिषद अस्तित्वात आली होती. सन १९५२ मध्ये लोकशाही पध्दतीने चालणारी नगरपरिषद अस्तित्वात आली. हि मुन्सीपल कमिटी अर्थात सिटी मुन्सिपाल्टी म्हणुन अस्तित्वात आली होती. सन १९८२ मध्ये लातूर जिल्हा अस्तित्वात आला. तेव्हापासुन लातूर शहराच्या विकासाला गती प्राप्त झाली.

पूर्वीपासुनच नगराध्यक्षपद अतिशय सन्मानाचे मानले जायचे ते आजही मानले जाते. श्री चंद्रशेखर बाजपेयी हे लातूरचे पहिले नगरपरिषद अध्यक्ष होते. त्यानंतर माणिकराव सोनवणे, शिवराज पाटील चाकूरकर, तमन्नापा उटगे, मदनलाल बियाणी, अबु बकर सिद्दीकी, अॅड.रामकिशन मालु, मन्मथाप्पा लोखंडे, भाऊसाहेब सावे ईत्यादिनीं नगराध्यक्षपद भूषविले. चंद्रशेखर बाजपेयी हे तीनवेळा, माणिकराव सोनवणे व शिवराज पाटील चाकूरकर हे प्रत्येकी दोनवेळा नगराध्यक्ष झाले होते. आजही त्यांची नावे लातूरकर आदराने घेतात. यामध्ये नव्याने एक नाव सामाविष्ट झाले ते म्हणजे डॉ.जनार्दन वाघमारे सर यांचे.

मुळात डॉ.जनार्दन वाघमारे हे एक शिक्षणतज्ञ, माजी प्राचार्य, माजीकुलगुरु व लेखक म्हणुन महाराष्ट्रास सुपरिचित होते. निवृत्ती नंतर ते राष्ट्रवादि काँग्रेस पक्षात काम करत होते. लोकाग्रहास्तव त्यांनी लातूरनगरपरिषदेच्या नगराध्यक्ष पदासाठी निवडणूक लढवली व प्रस्तापितांविरोधात ते निवडून आले. त्यांचे राजकारणात येणे अनेकांसाठी धक्का होता, तर काहिनी त्यांच्या बद्दल हळहळ व्यक्त केली. कारण, अनेकांना राजकारण हे क्षेत्र विचारवंत, लेखक तथा प्रामाणिक माणसांचे नाही असे

वाटते. त्यास डॉ.जनार्दन वाघमारे यांनी छेद दिला. “one good example is better than thousand theories “ या वचना प्रमाणे त्यांनी स्वतःशीच संकल्प केला व या क्षेत्रात उतरले. त्यांनी एक आदर्श नगराध्यक्ष म्हणुन त्यांचा कार्यकाळ पूर्ण केला. या शोध निबंधात त्यांच्या या कार्याचे विश्लेषण केले आहे

२.संशोधन लेखनाचे उद्देश -

प्रस्तुत संशोधनपर लेख खालील उद्देशांना प्रमाणमाणुन लिहला आहे.

१.डॉ. जनार्दन वाघमारे यांचे स्थानिक स्वराज्य संस्था (नगरपरिषद, लातूर) मधिल योगदान अभ्यासने.

३.संशोधन लेखाचे गृहितक-

प्रस्तुत संशोधनपर लेख खालील गृहितकांना प्रमाणमाणुन लिहला आहे.

१. डॉ.जनार्दन वाघमारे यांचे स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील योगदान सर्वसमावेशक, लोकशाही अनुकुल व लोकाभिमुख आहे.

४.संशोधन पध्दती -

प्रस्तुत संशोधन कार्यासाठी सामाजीक शास्त्रातील संशोधन पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला. ज्यामध्ये ऐतीहासिक विश्लेषणात्मक, वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला. तसेच ग्रंथालयीन पध्दतीचा आधार घेण्यात आला. तसेच डॉ.जनार्दन वाघमारे यांची व नगरपालीका कर्मचारी यांच्या मुलाखती घेण्यात आल्या.

५.संशोधनाचे महत्व -

स्थानिक स्वराज्य संस्थेतेवर त्या-त्या जिल्ह्यातील प्रस्तापित राजकिय नेतृत्वाचे वर्चस्व असते . परंतु, डॉ. जनार्दन वाघमारे हे प्रस्तापितांविरोधात निवडून आलेले. विरोधी राजकीयपरिस्थितीत त्यांचे स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील कार्य लोकशाही मूल्यांना धरून होते. सर्वसंमती व संसदिय नियमाप्रमाणे त्यांनी सहकारी नगरसेवकांची मदत घेतली. प्रशासकीय यंत्रणेस आपल्या आदर्श वर्तनातून शिस्त लावली. तसेच अधिकारी / कर्मचारी यांच्यात आत्मविश्वास निर्माण केला. म्हणुन त्यांचे हे कार्य इतरास प्रेरणादायी असल्याने त्याचे विश्लेषण करणे महत्वाचे ठरते.

६..नगराध्यक्ष पदाचा पदभार स्विकृती -

नगरपालिकांचे आरोग्य चांगले तर शहरांना आरोग्य लाभते. शहरे निटनेटकी असली पाहिजेत. त्यासाठी नगरपालीकेत चांगले लोक जाणे आवश्यक आहे. नगरपालीका ह्या ख-या अर्थाने लोकशाही व लोकाभिमुख झाल्या पाहिजेत. लोकसहभागाशिवाय नगरपालिकांना अपेक्षित यश प्राप्त होणे शक्य नाही. नागरिकांना देखील त्यांच्या कर्तव्याची जाणीव करून देणे आवश्यक आहे. स्थानिक पातळीवरच्या नेतृत्वाने लोकप्रबोधनाच्या कार्यातही लक्ष घालणे आवश्यक आहे या भावना मनात घेवुन डॉ.जनार्दन वाघमारे यांनी नगराध्यक्ष पदाचा पदभार दिनांक १ डिसेंबर २००१ रोजी स्विकारला.

७.स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या विकासातील योगदान -

डॉ.जनार्दन वाघमारे यांनी त्यांच्या काळात केलेल्या १५० कोटिंच्या कामांचा आढावा लातूरकारांना सादर केला. स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या विकासासाठी राबवलेल्या योजना, उपक्रम व कार्य यापैकी काही ठळक योजना, उपक्रम व कार्य खालील प्रमाणे आहेत.

१.नगराध्यक्ष तुमच्या दारी

डॉ.जनार्दन वाघमारे यांनी डॉ.बाबा आढाव व नागनाथ अण्णा नाईकवडी यांच्या उपस्थितीत लातूरची माती भरलेल्या ताटावर हात ठेवून शपथ घेतली की, "मी भ्रष्टाचार करणार नाही व कोणाला करू देणार नाही." त्यांची हि शपथ म्हणजे मोहाळावर दगड मारण्यासारखी होती. त्यांच्या कार्यकाळात त्यांनी शपथ घेतल्या प्रमाणे अनेक भ्रष्टाचाराची प्रकरणे उघडकीस आणली. त्यांनी नगरपरिषदेमधील भ्रष्टाचारास आळा घातला. पुर्वी नगराध्यक्षांकडून गुतेदारांना न मागता १० टक्के रक्कम परस्पर रवाना होत होती. ती प्रथा त्यांनी बंद तर केलीच पण ईतरांच्या चाळ्यांनाही आळा घातला. कामांच्या दर्जावर जातीने लक्ष ठेवून कामे करवून घेतली. त्यामुळे त्यांच्यावर मारेकरी घालण्यात आले. त्यांची गाडी उडवून देण्याचा प्रयत्न झाला. तरीही ' नगराध्यक्ष तुमच्या दारी ' अशी कृतीशील घोषणा करत त्यांनी सर्वांगीण व सर्वांसाठी परिवर्तन घडवले.

२.पाणी प्रश्न सोडवण्यासाठीचे प्रयत्न

त्यांनी १२९ कोटिंची पाणी योजना पूर्ण करून घेतली. धनेगाव (मांजरा धरण) ते लातूर पर्यंतची ७० कि.मी. लांबीची मोठी पाईपलाईन पूर्ण करून घेतली. हरंगूळ येथे ८० दशलक्ष घनफूट पाणीशुद्धीकरणाचा प्लँट पूर्ण झाला व लातूर सुजलाम् सुफलाम् झालेजलपुनर्भरण कार्यक्रम लोकसहभागतून राबवला व पाणी टंचाईवर मात केली.

३.नगरपरिषदेचे उत्पन्न व शहराचे सौंदर्य वाढवण्यावर भर -

शहरात सात व्यापारी संकुले उभी करून नगरपरिषदेला उत्पन्नाचा शाश्वत स्रोत मिळवून दिला. नागरिकांसाठी विरंगुळ्याचे ठिकाण म्हणून नाना-नानी पार्क व साई पर्यटन केंद्राची उभारणी केली. २५०० लोक बसू शकतील एवढे मोठे सांस्कृतिक सभागृह आणि चित्र प्रदर्शनासाठी आर्ट गॅलरी उभी केली. १४ स्मशान भूमिंचा विकास केला.

४.स्वच्छता व आरोग्य यास महत्व

कचरा गोळा करण्यासाठी शहरात घंटा गाड्या सुरु करून लातूर शहर सच्छ व कुंडीमूक्त केले. कच-यापासून खत निर्मितीचा कारखाना उभा केला. लातूर नगरपरिषदेस संत गाडगेबाबा स्वच्छता अभियान अंतर्गत महाराष्ट्र शासनाचे मराठवाडा विभागीय पारितोषिक व्दितिय २००३-२००४ मध्ये ,प्रथम २००४-२००५ मध्ये व व्दितिय २००५-२००६ मध्ये असे तीन वेळा मिळाले.

५. प्रशासकीय सुधारणा

चाळीस वर्षांची जूनी अतिक्रमणे हटवून १०२५ कुटुंबांचे नविन घरकुले देवून पुनर्वसन केले. ४०८ कामगारांना न.प. सेवेत कायम केले. नगर परिषदेतील मागासवर्गीय अनुषेश भरून काढला. शहरात २४२ बचत गटांची स्थापना केली. पाच क्षेत्रीय कार्यालयांचे संपुर्ण संगणिकीकरण करून 'एक खिडकी योजना' चालू केली. थोडक्यात आर्थिक शिस्त आली. कार्य संस्कृती वाढली. समन्वय साधला गेला व सर्वसामान्य

जनतेत विश्वास फैलावला. हि फार मोठी उपलब्धी होती.

६. भविष्याचा वेध

कालचे लातूर आज बदलले परंतू , डॉ.जनार्दन वाघमारे तेवढ्यावर थांबले नाहीत. त्यांनी २०२५ पर्यंतचा वेध घेतला. हि दृष्टीझोप प्रशंसनीय आहे. उद्याच्या लातूर मध्ये विद्यापिठ असणार , रेल्वे रुंदीकरण पूर्ण होणार, भूकंप संशोधन केंद्र कार्यरत राहणार, तेथे आय.आय.एम. व आय.आय.टी. कार्यरत राहणार, शाहु महाराज यांच्या स्वप्नातील वस्तिगृह संसद येथे अवतरणार एशियाटिक ग्रंथालयासारखे प्रसिध्द ग्रंथालय तसेच वस्तुसंग्राहलय तेथे उभारले जाणार. ईत्यादी.

डॉ.जनार्दन वाघमारे म्हणतात "शहर हे वस्तुशिल्प आहे. वस्तुशिल्पा प्रमाणे सुंदर व प्रेक्षणीय असे लातूर बनावे." तेथे मागासवर्गासह सर्व वर्ग सुखाने नांदतील" असा त्यांचा ध्यास होता व आहे. त्यांच्या मते शहरांना व्यक्तिमत्व असते. लातूर हे सुस्कृत, सुशिक्षित व अधुनिक शहर बनावे असे त्यांचे स्वप्न. त्यांच्या प्रयत्नामुळे "राष्ट्रीय नागरी पुनरुत्थान योजने " मध्ये लातूर शहराचा समावेश झाला व लातूरच्या भविष्यासाठी केंद्राने १०८ कोटी ५७ लाख रुपये मंजूर केले. त्यांनी लातूरच्या भविष्यासाठी केलेले हे एक महान कार्य होते.

७. चिंतनशिल नगराध्यक्ष

डॉ.जनार्दन वाघमारे यांच्यात जनसबलीकरणासाठी कळवळ्याच्या जातीचा चिंतक आढळतो. त्यांची हि भूमिका महत्वाची असून त्याची व्याप्ती लातूर व महाराष्ट्र यांच्या सीमेपार जाते. मराठवाडा जनता विकास परिषदे पुढिल डॉ.जनार्दन वाघमारे यांचे भाषण असो , मुख्याध्यापक मेळव्यापुढे शिक्षणाच्या गुणवत्तेबद्दलचे विचार असोत किंवा सिमा प्रश्नाबद्दल त्यांनी लिहलेला ठराव असो, यातून नगराध्यक्ष म्हणून त्यांनी बजावलेली कामगीरी मोलाची वाटते.

डॉ.जनार्दन वाघमारे यांनी मुख्यमंत्र्यांना लिहलेले पत्र , लेख व भाषणे यातून त्यांचा पुन्हा पुन्हा आग्रह दिसतो तो १. सन १९६५ च्या नगर परिषद कायद्याचा पुर्नविचार झाला पाहिजे. २. नगर परिषदांना घटनात्मक दर्जा मिळाला पाहिजे. ३. ७४ व्या घटना दुरुस्तीची अंमलबजावणी झाली पाहिजे. ४. घटनादुरुस्तीने सुचवलेल्या १८ विषयांसाठी अर्थसहाय्य मिळाले पाहिजे. याठिकाणी

आपल्याला डॉ.जनार्दन वाघमारे यांच्या ठायी लोकशाही विकेंद्रिकरणाचा खंदा पुरस्कर्ता साकार झालेला दिसतो. लोकशाही बद्दल त्यांनी म्हटले आहे की, 'लोकशाहीची मुळे समाजातील विविध स्तरांना छेदून जेव्हा खोलवर पसरतात , तेव्हाच तिला डेरेदार वृक्षाचे स्वरूप प्राप्त होते.' हि लोकशाही विकेंद्रिकरणाची सरळ सरळ भूमिका ते मांडतात.

८.निष्कर्ष

एक उच्च शिक्षित ,माजी प्राचार्य, माजी कुलगुरु ,लेखक तथा विचारवंत व्यक्ति राजकारणात येवुनही लोककल्याणाची कामे यशस्वीपणे करू शकतो. याचे मुर्तीमंत उदाहरण म्हणजे डॉ.जनार्दन वाघमारे. डॉ.जनार्दन वाघमारे यांचे स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील योगदान सर्वसमावेशक, लोकाशाही अनुकूल व लाकाभिमुख आहे. . त्यांनी प्रामाणिकपणे, सचोटिने व जातीने लक्ष देवून लातूर शहरातील कामे पूर्ण करवून घेतली. सर्वांना सोबत घेवून त्यांनी त्यांचा कार्यकाळ पूर्ण केला व लातूर नगरपरिषदेचा आदर्शनगराध्यक्ष म्हणुन नावलौकीक मिळवला. त्यांचे कार्य लातूरकरांसाठी चिरंतन लक्षात राहिल तर महाराष्ट्रातील इतर नगरसेवकांसाठी आदर्श व प्रेरणादायी राहिल.

९.संदर्भ ग्रंथ -

१. मूठभर माती - डॉ.जनार्दन वाघमारे (पद्मगंधा प्रकाशन,पुणे. वर्ष-२००८)
२. चिंतन एका नगराध्यक्षाचे - डॉ.जनार्दन वाघमारे (दयानंद शटगार ,लातूर वर्ष २००६)
३. नगर परिषद, लातूर अहवाल १७ डिसेंबर २००१ ते ३१ मे २००६ (नगरपरिषद,लातूर)
४. डॉ.जनार्दन वाघमारे व न.प. कर्मचारी यांच्या मुलाखती दि.१२ फेब्रुवारी २०१९